

Inleiding Hongerdoeken bij Fratelli Tutti (en Laudato Si')

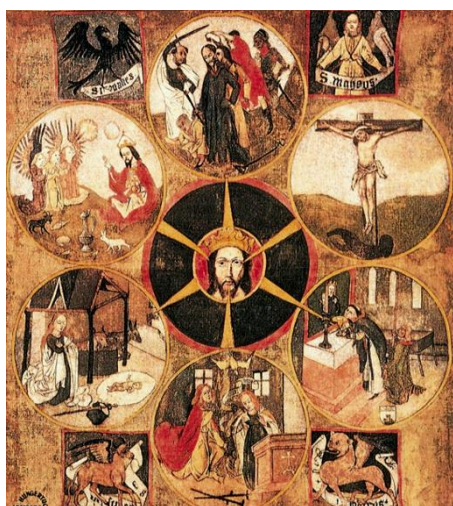
Ik krijg niet zo vaak brieven van kardinalen. In feite heb ik maar één keer in mijn leven tot nu toe een dergelijke brief mogen ontvangen, van kardinaal Danneels, in 2007 aartsbisschop van Mechelen-Brussel. De aanleiding was een tentoonstelling van hongerdoeken in klooster Wittem en ik had de kardinaal uitgenodigd om een lezing te geven over de relatie tussen kunst en spiritualiteit. Hij ging niet op die uitnodiging in, maar schreef me wel:

'Bij deze gelegenheid wil ik u en allen die meewerken aan de tentoonstelling en lezingenreeks danken voor de aandacht die u schenkt aan de evangeliserende kracht van de hongerdoeken die ook in Vlaanderen bekend zijn en die velen, vooral jongeren, hebben geholpen om de liturgische sterke tijden als een zending te beleven die daadwerkelijke dienstbaarheid vereist'.¹

In de Middeleeuwen was het de gewoonte om tijdens de Vastentijd het altaar te verstoppen achter een grote doek. Dit om te benadrukken dat de mens door zijn zondigheid niet waardig was om het allerheiligste te aanschouwen. Op Goede Vrijdag werd, bij het lezen van het vers *Het voorhangsel van de tempel scheurt in tweeën, van boven tot beneden* (Mt 27,51; Mc 15,38; Lc 23,45), de hongerdoek met trommelgeroffel naar beneden gelaten. Door de kruisdood van Jezus was de relatie tussen God en mens hersteld.

Eerst waren deze hongerdoeken gewone kale lappen stof, met het doel te verhullen. Naderhand werden er, vaak in moeizame applicatie door kloosterzusters (hoe zo 'monnikenwerk?'), Bijbelscènes en met name het lijdensverhaal op afgebeeld. De hongerdoek werd zo ook onthulling van Gods mysterie, lang vóórdat Schillebeeckx schreef dat al het geschapene zowel verhulling als onthulling van het goddelijke is, een idee dat we ook kennen uit de wijsheid van de Kabbalah en vanuit liederen van Leonard Cohen, zoals *Halleluja* en zijn afscheidslied *You want it darker*.

Het gebruik van hongerdoeken verdween, op een enkele plek en kerk daargelaten. Maar in 1977 heeft de Duitse organisatie Misereor en in haar kielzog tegenwoordig Vastenactie² het gebruik ervan weer opgenomen, zij het met een andere doelstelling, zoals die zo mooi door kardinaal Danneels verwoord is. Ik denk dat alle hedendaagse hongerdoeken bruikbaar zijn om de bedoelingen van Fratelli Tutti duidelijk te maken. Een paar wil ik kort de revue laten passeren.

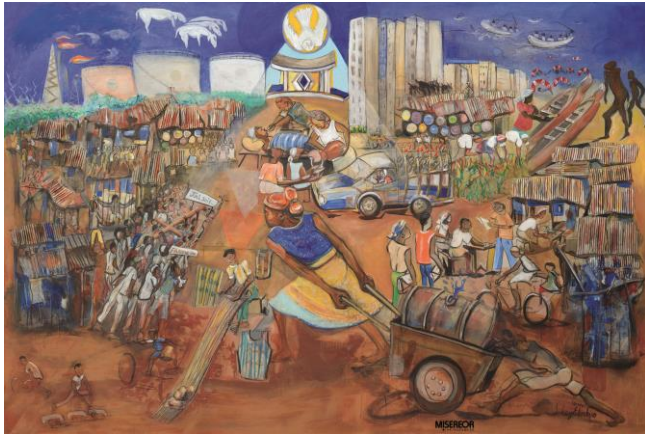

De hongerdoek van broeder Klaus is een van de weinige Middeleeuwse hongerdoeken die nog bewaard is. De doelstelling van hongerdoeken wordt er wellicht nog duidelijker door. De scènes zijn herkenbaar. Naast het medaillon in het midden, symboliserend dat alles van God uitgaat en ook weer bij God terugkomt, zien we aan de randen de vier evangelisten en daarnaast vijf scènes uit het evangelie en als zesde scène het vieren van de eucharistie. Maar er is nog iets meer te zien. In de zes medaillon rondom liggen bij iedere scène een of twee voorwerpen. Die verwijzen naar de werken van barmhartigheid. Het medaillon beneden geeft de aankondiging aan Maria, de annunciatie, weer (Lc. 1, 26-35). Beneden liggen twee krukken. Hoewel

¹ Godfried Kardinaal Danneels, brief van 11 oktober 2007.

² In eerste instantie is de verspreiding van hongerdoeken en het samenstellen van begeleidend materiaal ter hand genomen door het Missiecentrum van het bisdom Den Bosch en later door de daartoe opgerichte Stichting Hongerdoeken. Pas in 2002 is een en ander overgenomen door Vastenactie.

het niet de bedoeling is om zwangerschap over één kam te scheren met ziekte, wil broeder Klaus hiermee toch uitdrukken dat het geen zin heeft in die annunciatie te geloven als je niet bereid bent om de zieken te verzorgen en gehandicapten te ondersteunen. Bij de geboortescène ligt een zgn. knapzak: het heeft geen zin in de geboorte en menswording van Jezus te geloven als je niet bereid bent om vreemdelingen op te vangen en vluchtelingen te helpen. Het zal voor jullie niet moeilijk zijn om de voorwerpen in de andere vier medaillons te koppelen aan een ander werk van barmhartigheid.

De hongerdoek uit 2011 van Sokey Edorh, een kunstenaar uit Togo, heeft als titel *God onder ons*, hoewel de troon van de Mensenzoon, hier weergegeven als een zetel voor een West-Afrikaanse Ashanti-koning nog leeg is. De doek laat een Afrikaanse slum zien, waar de verdrukten en de mensen aan de rand een plek gezocht hebben en met het afval van de rijken en de industrie (op de achtergrond) in leven proberen te blijven. De hongerdoek is uiteraard gebaseerd op Mt. 25 en, zeg maar, een eigentijdse invulling van de

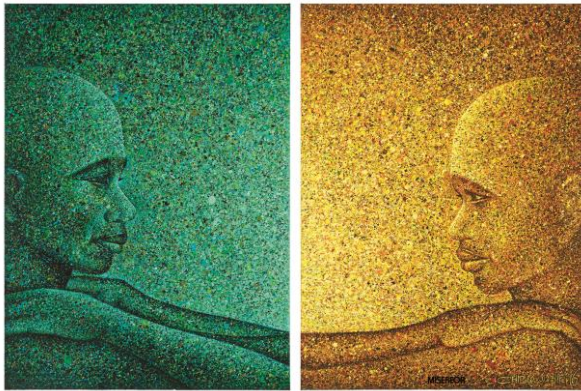
doek van broeder Klaus. Zelfs in de meest armoedige omstandigheden proberen mensen er te zijn voor elkaar zoals ook de barmhartige Samaritaan er was voor het slachtoffer van de rovers. Met de vormelingen van mijn parochie in Simpelveld maak ik er steeds een zoekplaatje van: waar zie je dat mensen zieken verzorgen, kleding maken, vluchtelingen opvangen? Edorh heeft er zelfs twee nieuwe werken van barmhartigheid aan toegevoegd: kinderen onderwijzen en kinderen kind laten zijn. Deze hongerdoek kan een goede aanleiding zijn om met mensen na te denken hoe we in deze tijd op een wereldwijde manier solidariteit gestalte kunnen geven. Iets waartoe paus Johannes XXIII in zijn encycliek *Pacem in Terris* al toe opgeroepen heeft: solidariteit mag zich niet beperken tot de eigen straat, de eigen groep, het eigen land, maar álle mensen op deze wereld zijn onze zusters en broeders en zeker de minstbedeelden onder hen. Alleen al door de titel *Fratelli Tutti* beaamt paus Franciscus deze oproep van zijn inmiddels heilige voorganger.

Jan Maasen gaf in zijn boeiende inleiding twee weken geleden ook de parallellen tussen *Laudato Si'* en *Fratelli Tutti* aan. De hongerdoek *Behoud de Schepping* uit 2009, gemaakt door Tony Nwachukwu uit Nigeria, is heel bruikbaar om die encycliek *Laudato Si'* onder de aandacht te brengen. En dat blijft zeker nodig. In feite volgt paus Franciscus in de indeling van zijn brief de opbouw van deze hongerdoek. We dreigen het leven op aarde, het leven van onze kinderen onmogelijk te maken en Gods Schepping

te vernietigen. Alleen door een hernieuwde op die Schepping gebaseerde spiritualiteit kunnen we komen tot een samenwerking van alle mensen wereldwijd, ieder met zijn/haar goede gaven en mogelijkheden, opdat er zicht ontstaat op nieuwe en echt duurzame manier van produceren en consumeren. Dabere, de jongste zoon van Tony, destijds vier jaar oud, vormt de verbinding. Links zit

hij op een olievat en dreigt met het kolkend water ten onder te gaan, helemaal rechts schuift hij lachend aan bij wereldwijde verzameling van mensen, die willen werken aan een duurzame toekomst. Voor deze hongerdoek is indertijd ook een uitgebreide map voor basisscholen en jongeren ontwikkeld.

Ten slotte nog de hongerdoek *Ik ben omdat wij zijn*, uit 2017, van Chidi Kwubiri, een kunstenaar uit Nigeria, die in Pullheim nabij Keulen woont en werkt. Deze doek is heel geschikt om het 'iedereen is met iedereen verbonden' uit Fratelli Tutti en 'alles is met alles verbonden' uit Laudato Si' te thematiseren. Iedere mens staat in een drievoudige relatie, zegt paus Franciscus in navolging van Martin Buber: met God, met medemensen en met de schepping. Ik handel niet solidair omdat ik een 'hulpverlener' of

'donateur' ben, maar omdat mijn mens-zijn verbonden is met het mens-zijn van anderen. Handelt de barmhartige Samaritaan niet ook zoals hij handelt omdat hij beseft dat hij, wanneer hij bij voorbeeld een uur eerder op die plek was langs gekomen, hij het slachtoffer zou zijn geweest?

Het voorgaande was slechts een kleine aanzet om hongerdoeken te gebruiken in de parochie, gemeente, catechese etc. om Fratelli Tutti en Laudato Si' ter sprake te brengen en na te denken wat die encyclieken ons te zeggen hebben. Bij Vastenactie is via mijn voormalige collega Petra Janssen meer informatie te krijgen. En Petra zal onder bepaalde voorwaarden zeker ook in parochies meer over hongerdoeken willen vertellen. En wanneer zij niet kan, dan ben ik altijd nog bereid om een dergelijke inleiding te geven, maar daar hangt dan wel een prijskaartje aan.

Ik ben begonnen met kardinaal Danneels, dan zal ik ook maar met hem eindigen. Volgens Danneels is spiritualiteit 'het verlangen om meer mens te worden'³. En dat laatste kan alleen maar in relatie tot en in dienstbaarheid aan medemensen. Hongerdoeken zijn een uiting van én uitnodiging tot zulk een relatie en dienstbaarheid in de lijn van Fratelli Tutti.

Guus Prevoo, juni 2021.

³ Godfried Danneels, *Is Een Oude Honger Terug?*, *Schoonheid als bron van spiritualiteit*, Nijmegen (Titus Brandsma Instituut, 2001